

ARQUEOLOGIA I HISTÒRIA DE L'ART DE L'ANTIGUITAT TARDANA: ELS INICIS DEL DEBAT A HISPÀNIA

Xavier Barral i Altet

L'any 1760, José Caietano de Mesquita demana al rei Josep I de Portugal la restauració dels estudis de Belles Arts i Belles Lletres sense preocupar-se de la distinció entre art i arqueologia ni de les particularitats dels mons antic i modern.¹ Passat més d'un segle, l'any 1906, en un petit tractat sobre l'evolució dels estils, Picoias Falção redueix tant l'art com l'arqueologia a l'estudi de l'arquitectura.² Mentre el primer no consagra ni una línia a l'art de l'Antiguitat tardana, el segon en té prou amb tres per sentenciar que els bàrbars acabaren amb la civilització romana. Aquesta percepció tan simplista de l'arqueologia cristiana és la que han fet circular molts llibres i manuals durant una bona part del nostre segle. Ara, la Quarta Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica s'ha plantejat, a Lisboa, una taula rodona sobre les relacions entre arqueologia i història de l'art que em plau d'introduir amb alguns elements d'història per situar els inicis d'un debat en el que els uns i els altres es comencen a trobar incòmodes a partir de la segona meitat del segle passat.

Entre els segles XVI i XVIII el que se'n podia dir arqueologia cristiana queda limitat a l'estudi de les antiguitats sobre tot dels monuments funeraris i de l'epigrafia. Són recerques erudites propiciades pels estudis històrics dels savis eclesiàstics del moment: el pare Flórez a Espanya, els Mabillon, Martène i els autors de la *Gallia christiana* a França i els Bosio, de Rossi o Le Blant (encara que sigui francès) a Itàlia. Aleshores el camp de les Belles Arts està ben delimitat mentre que el de

l'arqueologia no ho esdevé fins ben entrat el segle XIX. Arcisse de Caumont, sobretot en el seu *Abécédaire ou rudiment d'archéologie* publicat el 1850, però precedit a partir del 1830 pel *Cours d'antiquités monumentales*, inclou l'Antiguitat tardana dins l'època medieval: per ell l'Edat mitjana és «la période temporaire comprise entre la chute de l'Empire romain, Ve siècle, et le retour aux formes classiques au XVIe». Ràpidament, el pare J.J. Bourassé en el Manual d'arqueologia cristiana publicat a França el 1841 admet les divisions per períodes i la definició de l'arqueologia de Caumont.³

A la península Ibèrica, un dels primers en escriure (l'any 1867) un manual d'arqueologia cristiana destinat a l'ensenyament dels seminaris és el catedràtic de Teoria i Història de les Belles Arts, de Barcelona, Josep de Manjarrés.⁴ Per ell l'arqueologia «En su acepción general y según su etimología, vale descripción de las cosas antiguas. Aplicada a los orígenes del Cristianismo, es el conocimiento de las costumbres y monumentos correspondientes a los cristianos. Pero aunque la arqueología abrace tanto las costumbres como los monumentos, sin embargo, enlazadas aquellas con la historia y la disciplina eclesiásticas, puede su conocimiento formar cuerpo con estas ciencias; al paso que, hijos los segundos de la actividad productora de aquellos creyentes, pertenecen al Arte y a sus distintivas ramificaciones, siendo la ilus-

3. BARRAL I ALTET, X., 1991. Les étapes de la recherche au XIXe siècle et les personnalités, a *Naissance des arts chrétiens. Atlas des monuments paléochrétiens de la France*, Paris, p. 348-367.

4. Pel context general: MAESTRE, V., 1979. El primer romanticisme artístic a Barcelona: el retorn a «el medieval», a *Daedalus. Estudis d'art i cultura*, 1, p. 49-56.

1. MEZQUITA, J.C. DE, 1760. *Oração sore a restauração dos estudos das Bellas Letras en Portugal*, Lisboa.

2. FALÇÃO, P., 1906. *Da evolução dos estylos e dos metodos na pintura expressiva e nas artes decorativas*, Lisboa.

tración y el mas fiel testimonio de la Historia. Separando, pues, el conocimiento de las costumbres que tuvieron los antiguos cristianos, circunscribiremos nuestra tarea a los monumentos de Arte que fueron obra suya».⁵

Aquesta és la manera que tenen els erudits de la segona meitat del segle XIX d'incloure dins l'arqueologia no solament l'arquitectura, l'art monumental en general i les arts dites sumptuàries, sinó també l'epigrafia, la simbologia i la iconografia. Els manuals d'arqueologia cristiana com el de Manjarrés solen incloure, tot obrint la porta a l'ambigüetat de les relacions amb les Belles Arts, un vocabulari de les «expresiones técnicas en Bellas Artes». L'arqueologia paleocristiana entesa com l'estudi dels monuments a partir d'ells mateixos i dels documents que s'hi refereixen és, en aquells temps, un capítol de gairebé tots els manuals que es refereixen a l'Edat mitjana: l'arquitectura paleocristiana s'hi considera fonamental per a la formació de l'arquitectura religiosa romànica.⁶

Al concepte d'arqueologia se li dona, durant els anys seixanta i setanta del segle passat, un significat molt variat i ample; ja hem vist, per exemple, com la iconografia és considerada un capítol propi de l'arqueologia. A Roma, les primeres excavacions del món cristià i doncs la primerenca arqueologia de camp és la de les catacumbes. A França i a Espanya és més aviat la de les necròpolis romanes i tardanes de superfície, que porta a l'estudi dels objectes arqueològics procedents dels enterraments.⁷ En general, cada ciutat té el seu erudit local.⁸ Però, l'arqueologia funerària i l'arqueologia monumental, que també comprèn el que després s'ha entès més aviat com a història de

l'art, és a dir, l'estudi d'escultures o d'altres formes de decoració, segueixen des d'aquell moment i durant molts anys dues vies paral·leles. Ningú fa l'esforç d'intentar unir-les, ni tan sols els manuals destinats a l'ensenyament eclesiàstic com el ja esmentat de Manjarrés o el publicat a Galícia l'any 1889 per López Ferreiro.⁹ En aquest sentit, com en d'altres, els manuals espanyols del segle XIX no es distingeixen gaire dels seus antecessors francesos dels quals són més aviat una adaptació.¹⁰ No es desmarca d'aquesta línia un manual publicat a Sevilla l'any 1890 per Manuel de la Peña que tot i estar dedicat a la prehistòria dedica bones pàgines a qüestions com l'arqueologia, les Belles Arts i l'arquitectura cristiana.¹¹

Les Belles Arts havien viscut durant el mateix període una definició més assumida, fruit de l'ensenyament en les Acadèmies.¹² El mateix Manjarrés publica, l'any 1875, un manual de Belles Arts,¹³ que és molt interessant de comparar amb el d'arqueologia cristiana. Les històries de l'art que es generalitzen a partir de final de segle defineixen sovint l'art de manera confusa pel que fa a la seva relació amb l'arqueologia: «El arte es manifestación de la actividad humana, tiene su origen en el trabajo del hombre, y su desarrollo, sus reglas y sus períodos de perfeccionamiento, hallanse íntimamente relacionados con la historia de la humanidad».¹⁴

El pas següent el dona mossèn Josep Gudiol quan adapta l'any 1902 el marc general dels manuals francesos, a una problemàtica catalana: «Anant a fer conèixer el passat de Catalunya, és natural i convenient que en tot el que sigui possible treiem materials de les produccions catalanes».¹⁵ Gudiol és conscient de la necessitat de defi-

5. MANJARRÉS, J. DE., 1867. *Nociones de Arqueología cristiana para uso de los seminarios conciliares: guía de párrocos y juntas de obra y fábrica de las iglesias*, Barcelona. Vegeu, sobre aquest manual, el meu article a la *Miscel·lània P. de Palol*, en premsa.

6. Vegeu encara, anys més tard, el petit i breu manual de LAMPÉREZ Y ROMEA, V., 1904. *Historia de la Arquitectura Cristiana*, Barcelona. Per una altra orientació d'aquests manuals, entre la iconografia, la història de l'art i els consells als artistes "cristians", vegeu, Cte. DE GRIMOÛARD DE SAINT-LAURENT, *Manuel de l'art chrétien*, Poitiers-Paris, 1878.

7. Pels primers períodes: RIPOLL LÓPEZ, G., 1989. *Historiografía y numismática visigodas entre los siglos XVI y XVIII*: Ambrosio de Morales y Enrique Flórez, a *Archéologie mérovingienne, historiographie et méthodologie*, París, 1989, p. 58-56.

8. BARRAL I ALTET, X., 1993. Recuperar el passat, instruir els Antiquaris i codificar l'arqueologia: el catàleg del Museu provincial d'Antiguitats de Barcelona (1888), a *Homenatge a Miquel Tarradell*, Barcelona, p. 63-80.

9. LÓPEZ FERREIRO, A. *Lecciones de arqueología sagrada*, Santiago de Compostel·la, 1889, 2a edició 1894.

10. BARRAL I ALTET, X., 1985. Les premiers manuels d'archéologie en France, a *Le temps où l'histoire se fit science 1830-1848*, R.H. Bautier, ed., Paris, Institut de France, (en premsa). Voldria recordar que el manual de Manjarrés esmentat havia estat precedit, el 1860, d'un compendi d'arqueologia cristiana del pare P. Martí Pujalt destinat al Seminari de Tarragona.

11. PEÑA Y FERNÁNDEZ, M. DE LA, 1890. *Manual de Arqueología prehistórica precedido de nociones preliminares de Arqueología general, Geología y Paleontología y seguido de cinco cuadros sinópticos de arquitectura cristiana y de dos vocabularios*, Sevilla.

12. Per exemple, MARÈS DEULOVOL, F., 1964. *Dos siglos de enseñanza artística en el principado*, Barcelona, pp. 218-219.

13. MANJARRÉS, J. DE, 1875. *Las Bellas Artes. Historia de la Arquitectura, la Escultura y la Pintura*, Barcelona.

14. VALLADAR, F. DE P., 1894. *Historia del Arte*, Barcelona.

15. GUDIOL I CUNILL, J., 1902. *Nocions de Arqueología sagrada Catalana*, Vic.

nir l'arqueologia: «La major part dels tractadistes d'arqueologia i dels autors que s'han proposat donar lliçons d'aquesta ciència, comencen els seus treballs sense entretenir-se a donar a entendre quina cosa és i què ha de comprendre l'arqueologia». També assumeix la diferència amb les Belles Arts: «Entre els pocs que s'han atrevit a donar definicions en tal matèria, encara es nota que la major part no ho precisen prou bé i restringeixen el camp de les investigacions arqueològiques o bé confonen aquest estudi amb la història de les Belles Arts». Tot donant autonomia a l'arqueologia, Gudiol accepta la definició de l'esmentat canonge de Tours, Bourassé, segons la qual «l'arqueologia és la ciència que té per objecte l'estudi de tota l'Antiguitat per mitjà dels monuments».¹⁶ Pocs anys més tard, el pare Naval ja fa entrar les dues nocions en el títol del seu manual i dedica una primera part, després de definir l'arqueologia, a distingir-la de les Belles Arts més fonamentades en allò estètic.¹⁷

Anys més tard, i ja introduint directament el debat d'aquesta taula rodona, P. de Palol, en la memòria que dedica a l'arqueologia, després d'acceptar que aquesta és «el estudio total y completo de la Humanidad en una época, a través de sus res-

tos» i de seguir en molts punts Antonio Beltran, esbossa el que després ha estat el debat (al voltant del 1968) sobre l'autonomia i fins i tot l'existència de la mateixa història de l'art com a disciplina autònoma enfront de l'arqueologia antiga.¹⁸ Aquesta ha tingut tendència a deixar al marge i absorbir la història de l'art antic,¹⁹ i el mateix Bianchi Bandinelli sembla que hagi hagut d'intervenir per intentar donar una autonomia pròpia a l'historiador de l'art dins el marc de les ciències històriques de l'Antiguitat.²⁰

Si volem definir les dues disciplines amb rigor per arribar a exposar els diferents mètodes de treball en cada camp, cal saber-ne veure els aspectes complementaris; així, quan P. de Palol estudia, l'any 1956, el tapis de la Creació de Girona, aplica mètodes de l'arqueologia a l'estudi d'una obra d'art.²¹ Sembla més difícil en canvi d'aplicar els mètodes de la història de l'art per determinar el camí a seguir en una excavació arqueològica; almenys, però, els historiadors de l'art poden aportar als arqueòlegs una manera d'observar, d'estudiar i d'utilitzar els objectes i els contextes trobats, així com els monuments, per entendre millor la civilització de l'Antiguitat tardana.²²

16. BARRAL I ALTET, X., 1988. Catolicisme i nacionalisme; el primer manual català d'arqueologia, a *Quaderns d'estudis medievals*, 23-24, 1 pp. 7-21.

17. NAVAL, F., 1904. *Elementos de Arqueología y Bellas Artes para uso de universidades y seminarios*, Santo Domingo de la Calzada, 2a edició; NAVAL, F., 1918. *Curso breve de Arqueología y Bellas Artes*, Madrid, 2a edició; (d'aquest manual l'any 1950 es publicava la 8a edició).

18. PALOL, P. DE, 1958. *Arqueología. Propósitos y métodos*. Valladolid. Vegeu ara també les actes del congrès, *Historiografía de la arqueología y de la historia antigua en España* (siglos XVIII-XX), Madrid 1988 (=1991).

19. BARRAL I ALTET, X., 1989. *Histoire de l'art*, (Que-sais-je?, núm. 2.473), Paris, pp. 18-20.

20. BIANCHI BANDINELLI, R., 1976. *Introduzione all'archeologia classica come storia dell'arte antica*, Bari.

21. PALOL, P. DE, 1956-1957, Une broderie catalane d'époque romane: la Genèse de Gérone, a *Cahiers archéologiques*, 8, 1956, pp. 176-214; 9, pp. 119-251.

22. BARRAL I ALTET, X., 1989, ed., *Archéologie mérovingienne. Historiographie et méthodologie. Actes des Journées nationales de l'Association Française d'Archéologie Mérovingienne* (Rennes, juin 1984), Paris.